

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

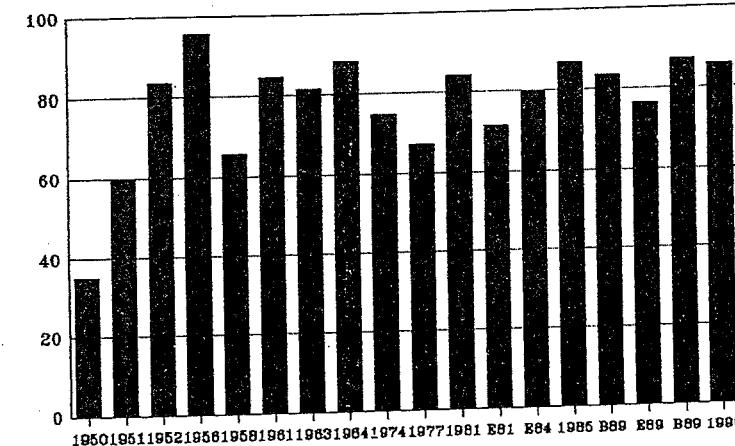
Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΟΛΩΣΗ
ΣΤΗΝ ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ (1950-1964)

5.1. Η πραγματική διάσταση του «κεντρώου» φαινομένου

Συνοψίζοντας, το «Κέντρο» δε συνιστά «επιστημονική» ένοια, που θα μας επέτρεπε να κατανοήσουμε την κοινωνική υπόσταση των κεντρώων κομμάτων. Είναι η εμπειριστική αναπαράσταση ενός πραγματικού κοινωνικού φαινομένου της μεταρεμφυλιακής Ελλάδας, της διατήρησης, σ' ολόκληρη την προδικτατορική περίοδο, της κοινωνικής-ταξικής πόλωσης, που κυιοφορήθηκε στην ελληνική κοινωνία κατά την δεκαετία 1940-1950.

Η διατήρηση της κοινωνικής έντασης έχει ως αποτέλεσμα, η πολιτική σκηνή της περιόδου 1950-1967 να παραμένει διαρκώς διχασμένη. Η κοινωνική πόλωση στην πολιτική σκηνή, εμφανίζεται έκδηλα στην εκλογική κοινωνιολογία των κομμάτων της περιόδου. Η αντίθεση αστικού/εαμογενούς μπλοκ, παρά τη πολιτική συντριβή του τελευταίου στον εμφύλιο, παραμένει η βασική διαχωριστική γραμμή. Ερμηνεύεται, έτσι, η εμφάνιση δύο βασικών πόλων - ο περίφημος δικομματισμός - στην πολιτική σκηνή («Δεξιά/Δημοκρατική Παράταξη») και στο ιδεολογικό επίπεδο («εθνικόφρονες/μη-εθνικόφρονες») (πίνακας 41, διάγραμμα 13).

Η πόλωση, λοιπόν, της πολιτικής σκηνής στη μεταπολίτευση, ιδιαίτερα μετά το '77, σε Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, δεν προέκυψε με

Διάγραμμα 13: Ο δικομματισμός στην Ελλάδα. Ποσοστά % των δύο πρώτων κομμάτων - συνασπισμών στις εκλογές 1950-1990

παρθενογέννηση. Χωρίς φυσικά να υποστηρίζουμε τήν ευθύγραμμή ή μηχανιστική συνέχεια, σύγουρα η προδικτατορική πόλωση εγγράφεται - ως ιστορικό αποτέλεσμα της κοινωνικής κίνησης - στις προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης.

Θα εξετάσουμε τώρα την κοινωνική σύνθεση της εκλογικής επιρροής των βασικών κομμάτων της περιόδου. Πρόκειται ουσιαστικά για εμπειρική τεκμηρίωση, καθότι η κοινωνική έρευνα της προδικτατορικής περιόδου, σ' αυτό το πεδίο, είναι σχεδόν ανύπαρκτη (για τις εξαιρέσεις: Δαμιανάκος 1981, Κομνηνού 1981, Νικολακόπουλος 1985). Ακόμη, θα βασιστούμε στη μελέτη της εκλογικής γεωγραφίας των πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας και όχι, εξ ίσου αναλυτικά, της υπαίθρου, διότι μόνο γι' αυτό διαθέτουμε -χάρη στο Δαμιανάκο (1981)- μιαν ικανοποιητική προσέγγιση της ταξικής του διάρθρωσης, που μας επιτρέπει ασφαλείς παρατηρήσεις σχετικά με τον ταξικό χαρακτήρα της ψήφου. Η ίδια η μορφή των κομμάτων και του κράτους, δηλαδή η ανυπαρξία θεσμών αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και μαζικών κομμάτων με τη σημερινή τους μορφή, που θα επέτρεπε την αποτύπωση των «εκλογικών προτιμήσεων» και σε χαμηλότερες βαθμίδες εκλογικής συμμετοχής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 41
Ποσοστά (%) των δύο πρώτων κομμάτων-συνασπισμών στην Ελλάδα 1950-1964

	1950	1951	1952	1956	1958	1961	1963	1964
Δ.Κ.	18,80	36,53	49,22	47,38	41,16	50,81	39,37	35,26
Ε.Π.Ε.	16,44	23,49	34,22	48,15	24,42	33,65	42,4	52,72
Σ.δ.	35,24	60,02	83,44	95,53	65,58	84,46	81,41	87,98

Δ.Κ.: Δικόκον Κόμμα, Ε.Π.Ε.Κ.: Εθνική Προοδευτική Ενωσης Κέντρου, Ε.Σ.: Ελληνικός Συναπερευόμενος, Κ.Φ.: Κόμμα Φλετεύθερων, Ε.Ρ.Ε.: Εθνική Ριζοσπάστρη Ενωση, Δ.Ε.: Δημοκρατική Ενωσης, Ε.Δ.Α.: Ευαίσθητη Δημοκρατική Αριστερά, Κ.Π.: Κόμμα Προοδευτικού.

τοχής (συνδικάτα, ομοσπονδίες κλπ), δημιουργεί ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο. Έτσι, το μόνο πεδίο όπου μπορεί να εκδηλωθεί η εκλογική κοινωνική γεωγραφία των κομμάτων είναι, αναγκαστικά, οι γενικές εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου.

5.2. Κοινωνική και εκλογική επιρροή του Ελληνικού Συναγερμού και της EPE

Η κοινωνική σύνθεση της ταξικής συμμαχίας της Δεξιάς αντανακλάται έκδηλα στην εκλογική επιρροή του Ελληνικού Συναγερμού και, μετέπειτα, της EPE. Πράγματι, το 1951, ο Ελληνικός Συναγερμός, εκτός από την μεγάλη εκλογική επιρροή στις αγροτικές περιοχές (35,8%), απορρόφησε και το μεγαλύτερο ποσοστό των αστικών και μεσαίων αστικών στρωμάτων της περιοχής της πρωτεύουσας, που στις εκλογές του 1950 είχαν ψηφίσει το κόμμα του Γ. Παπανδρέου (ΔΣΚ). Αυτό συνέβη στην κατεξοχήν «νεόπλουτη» περιοχή της Φωκίωνος Νέγρη, στη Φιλοθέη, στο Ψυχικό, στο Κολωνάκι, στο Κέντρο της Αθήνας, στο Παγκράτι, αλλά και στην αστική προσφυγική συνοικία της Νέας Σμύρνης (Νικολακόπουλος 1985, σελ.170 και 183). Η άνοδος του Ε.Σ. ήταν, αντίστροφα, εξαιρετικά χαμηλή στις λαϊκές συνοικίες του Δήμου της Αθήνας, περιορισμένη στην περιφέρεια της Αθήνας και στο δήμο του Πειραιά και σχεδόν αμελητέα στους κατ' εξοχήν εργατικούς δήμους της Β' Πειραιά (όπ.π., σελ.183, πίνακας 42). Στις εκλογές του 1952, οι οποίες κλείνουν την περίοδο της πολιτικής κρίσης (1945-1952) και σηματοδοτούν τη διαμόρφωση της ταξικής συμμαχίας που αποκλήθηκε «Δεξιά», ο Ε.Σ. Θα εμπεδώσει την ηγεμονία του στην ύπαιθρο, συγκεντρώνοντας στις αγροτικές περιοχές το 52,7% (όπ.π., σελ.204). Οι αγρότες θα αποτελέσουν το μαζικό στήριγμα της Δεξιάς για μια ολόκληρη δεκαετία.

Η εκλογική επιρροή της EPE, διάδοχου σχήματος του Ε.Σ., το 1956, θα διατηρήσει αναλλοίωτο το βασικό κοινωνικό χαρακτηριστικό του Ε.Σ.: «Το χάσμα δηλαδή μεταξύ αγροτικών περιοχών και αστικών κέντρων: στις αγροτικές περιοχές η Δεξιά διέθετε άνετη πλειοψηφία (52,8%) στην οποία βασίστηκε και η τελική επικράτησή της, ενώ στα αστικά κέντρα μειοψηφούσε (42,0%)» (όπ.π., σελ.224). Άλλα και η ανάλυση της ταξικής

ΠΙΝΑΚΑΣ 42
Εκλογική επιρροή των δυσκόλων κομματικών σχηματισμών στην περιοχή του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας 1950-1952 (ζώνες ποσοστών %)

ΕΚΛΟΓΕΣ	1950				1951				1952			
	Α.Κ	ΚΦ	ΕΠΕΚ	ΔΠ	ΕΣ	ΚΦ	ΕΠΕΚ	ΕΔΑ	ΕΣ	ΕΠΕΚ+ΚΦ	ΕΔΑ	
Κόμμα	15-19-9	5,9-9	10,14-9	20-24,9	37,5-44,9	10-14,9	20-24,9	15-19,9	45-52,4	30-37,4	10-14,9	
Δήμος Αθηναίων	15-19-9	10-14,9	15,19-9	20-24,9	37,5-44,9	5-9,9	25-29,9	15-19,9	45-52,4	30-37,4	20-14,9	
Δήμος Πειραιά	10-14-9	10-14,9	20,14-9	25-29,9	0-29,9	10-14,9	>30	15-19,9	37,5-44,9	37,5-44,9	15-19,9	
Περιφέρεια Αθήνας	5-9,9	5-9,9	25-29,9	>30	0-29,9	5-9,9	>30	25-29,9	0-29,9	37,5-44,9	>30	
Περιφέρεια Πειραιά	18,8	17,24	16,44	9,70	36,53	19-04	23-49	10,57	49,22	34,22	9,55	
Συνολο Χώρας												

Πηγή: Επεξεργασία χρονών και πινάκων συγκολαπτων από Νικολακόπουλος 1985.
Α.Κ: Λαϊκόν Κόμμα, ΚΦ: Κόμμα Φιλέλευθέρων, ΕΠΕΚ: Εθνική Προοδευτική Ενωσης Κέντρου, ΔΠ: Δημοκρατική Προόδη, Ε.Σ: Ελληνικός Συναγερμός, ΕΔΑ: Ενιάδα Δημοκρατική Αριστερά.

σύνθεσης της ψήφου στην πρωτεύουσα, δείχνει ακριβώς την αντίστροφη εικόνα στην επιρροή Δεξιάς και Κέντρου-Αριστεράς (πίνακες 43 και 44). Όπως έδειξε ο Δαμιανάκος (1981) για τις εκλογές του 1956 και 1958, η EPE συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά της στις κατεξοχήν αστικές περιοχές. Στις αστικές συνοικίες του Δήμου της Αθήνας (Κέντρο, Κολωνάκι, Πλάκα αλπ.) 50-69% το 1956, 40-49% το 1958, στους κατ' εξοχήν αστικούς δήμους Εκάλης και Ψυχικού 60-89% το 1956 και 40-69% το 1958. Συγκεντρώνει δηλαδή ποσοστά διπλάσια, σχεδόν, του εθνικού μέσου όρου της EPE (πίνακας 44). Αντίθετα, όσο αυξάνεται η παρουσία των λαϊκών τάξεων, και αυτό συμβαίνει όσο απομακρύνομαστε από το κέντρο (Δήμος Αθήνας, Δήμος Πειραιά) πρός τους περιφερειακούς δήμους της Β' Αθήνας και Β' Πειραιά, τόσο περιορίζεται η επιρροή της (πίνακες 43 και 44). Έτσι, στην κατ' εξοχήν εργατική περιοχή της Β' Πειραιά, η EPE συγκεντρώνει 22% το 1956 και 20% το 1958, ποσοστά δηλαδή που προσεγγίζουν μόλις το 50% του εθνικού μέσου όρου της (πίνακας 44).

Γενικά, στις εκλογές του 1958, στην «περιφέρεια της πρωτεύουσας» η EPE γνώρισε τη μεγαλύτερη, συγκριτικά, πτώση της, υποχωρώντας από το 40,5%, που είχε συγκεντρώσει στις προηγούμενες εκλογές, στο 32%» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.237). Η πτώση της EPE, με εξαίρεση τις εκλογές του '61 (βίας και νοθείας), θα είναι εντυπωσιακή στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις του 1963 και 1964 (Βλ. αναλυτικότερα παρακάτω).

5.3. ΕΠΕΚ και Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.)

Στην περίοδο του «κεντρώου διαλειμματος» 1950-52, την επιρροσώπηση του ΕΑΜικού μπλοκ αναλαμβάνει η ΕΠΕΚ και, δευτερευόντως, η Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.) και η ΕΔΑ (ιδρύεται το 1951). Πρόκειται όμως για μια εντελώς πρόσκαιρη εκπροσώπηση («στιγμαία»). Μετά την ήττα στις δουλευτικές εκλογές του 1952 και το θάνατο του Ν.Πλαστήρα, το «Κέντρο» μπαίνει σε κρίση. Δεν κατόρθωσε να αποτελέσει την εναλλακτική σοσιαλδημοκρατική λύση.

Οι εκλογές του Μαρτίου 1950 νομιμοποιούν και επισφραγί-

ΠΙΝΑΚΑΣ 43
Εκλογική κοινωνική γεωγραφία του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρωτεύουσας, 1956-1958 (ποσοστά %)

1. Δήμος Αθηναίων	1956		1958	
	ΔΕ	EPE	ΕΔΑ	EPE
αστικές συνοικίες ¹	30-39%	50-69%	10-19%	40-49%
λαϊκές συνοικίες ²	50-59%	40-49%	30-39%	30-39%
μικρο-μεσο αστικές ³	40-49%	50-59%	20-29%	
λαϊκές προσφυγικές ⁴	60-69%	30-39%	30-49%	30-39%

2. Β' Αθήνας				
αστικές συνοικίες ⁵				
Εκάλη	10-19%	80-89%	10-19%	40-69%
Ψυχικό	30-39%	60-69%		
λαϊκές-εργατικές συνοικίες ⁶	70-89%	10-29%	40-69%	10-29%

3. Δήμος-Πειραιά				
μικρο-μεσοαστικές συνοικίες ⁷	50-59%	40-49%	20-39%	40-49%
λαϊκές-εργατικές συνοικίες	>60%	<40%	30-59%	20-39%

4. Β' Πειραιά				
λαϊκές-εργατικές συνοικίες ⁸	60-89%	10-39%	40-69%	10-39%

Πηγή: Παρουσίαση στοιχείων που παραθέτει ο Δαμιανάκος (1981).

1. Μητρόπολη, Κολωνάκι, Καρύτης κ.α.
2. Θησείο, Ψυρρή, Μοναστηράκι κ.α.
3. Αγ. Ζώνη Πατησίων, Αχαρνών, Κυψέλη, Φωκίωνος Νέγρη, Αιτελόκηποι, Παγκράτι κ.α.
4. Γούδα, Δουργούτι, Πετράλωνα (Ασύρματος), Αγ. Δημήτριος Αιμπελοκήπων κ.α.
5. Εκάλη, Ψυχικό, Φιλοθέη, Χαλάνδρι, Π. Φάληρο κ.α.
6. Το μεγαλύτερο μέρος των δυτικών και νοτιο-δυτικών δήμων: Ταύρος, Αιγάλεω, Αγ. Βαρδάρα, Ν. Ιωνία. Μαγκουφάνα, Καισαριανή, Αγ. Ανάργυροι, Πετρούπολη, Ν. Φιλαδέλφεια κ.α.
7. Πρόκειται για το κεντρικό-νότιο τμήμα του Δήμου Πειραιά.
8. Πρόκειται ουσιαστικά για το δύοτε τμήμα του Δήμου Πειραιά.
9. Το σύνολο των δήμων ή κοινοτήτων της Β' Πειραιά: Κερατσίνι, Δραπετούνα, Νίκαια, Πέραμα, Κορυδαλλός.

ζουν εκλογικά το αποτέλεσμα του εμφυλίου. Το ητημένο λαϊκό ΕΑΜικό μπλοκ θα εκφραστεί σε δυο πολιτικούς σχηματισμούς, την ΕΠΕΚ και τη Δ.Π.¹. (Το γεγονός επιβεβαιώνεται και από τα εκλογικά αποτελέσματα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης²). Όπως έχει αποδείξει ο Νικολακόπουλος: «ο κύριος κίονας της εκλογικής βάσης της ΕΠΕΚ προέρχονταν αναμφί-

1. «Αμέσως μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, δύο πολιτικές κινήσεις εκφράζουν, με τις διακρινέσις τους, τον πόθο ευρύτερων στρωμάτων του λαού για εθνική συμφιλίωση, ισοτιμία, αποκατάσταση και λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, κατάργηση των εκτάκτων νόμων, των στρατόπεδων, των εκτελέσεων για πολιτικούς λόγους, ειρήνευση, οικονομική ανασυγκρότηση, με δικαιούτερη κατανομή τοις εθνική εισοδήματος: η ΕΠΕΚ του Ν.Πλαστήρα, στην οποία συγκεντρώνονται προσωπικότητες, που επεξήγησαν στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου τη συννενόηση των δυο αντιμαχόμενων παρατάξεων και το συμβιασμό, και εμικής προέλευσης στελέχη, και σύνθημά της είχε την “Αλλαγή” και τη “Δημοκρατική Παράταξης” των Ι.Σοφιανόπουλου, Αλ.Σβόλου και Ηλία Τσιριμώκου, και άλλων μη κομμουνιστών πηγέτων του ΕΑΜ, την οποία πλαισιώνουν και τα υπόλειμμα των παρανόμων οργανώσεων του ΚΚΕ» (Λιναράδας 1978b, σελ.12)// Για την ίδρυση της «Δημοκρατικής Παράταξης», Λιναράδας 1977, σελ.83-84// Ομοίως Νικολακόπουλος 1985, σελ.162 κε.

2. «[...] Ψήφισαν και οι χιλιάδες κρατούμενοι και στρατιώτες της Μακρονήσου, όπου την ημέρα των εκλογών εγκατεστάθηκαν εκλογικά τμήματα και έφτασαν οι εφορευτικές επιτροπές και οι αντιρόσωποι δύλων των κομμάτων. Το αποτέλεσμα μάλιστα ήταν απογοητευτικό για τους “αναμορφωτές”: οι περισσότεροι “ανανήψαντες” εψήφισαν ΕΠΕΚ και Δ.Π.» (Λιναράδας 1977, σελ.88)// Πλουσιό υλικό για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έγιναν οι εκλογές του '50 στη Μακρόνησο και για ό,τι επακολούθησε, λόγω των αποτελεσμάτων, υπάρχει στην ιστορία του Ν.Μάργαρη, τόμος Β', κεφάλαιο 34: «Βουλευτικές εκλογές, 5 Μαρτίου 1950», 1982, σσ.628-637. Ο ίδιος συγγραφέας χαρακτηρίζει ως εξής τις εκλογές του '50 στη Μακρόνησο: «Σεισμική δύνηση έγινε στη Μακρόνησο. Το “περόλαμπτο εθνικό αναμορφωτικόν έργον και οι οραματισμοί” καταποντίστηκαν μπροστά στα μάτια των αναμορφωτών του με τα απροσδόκητα αποτελέσματα των εκλογικών τμημάτων. Οι “ανανήψαντες”, δύλοι δηλαδή εκείνοι που “αυθορμήτως” είχαν δρεί το ..φώς τους, που κάτω από τα ρόπαλα των “δασκάλων” “τραγουδούσαν” ότι “στη Μακρόνησο αναγεννάται η Ελλάδα περισσότερο από κάθε άλλη φορά”, καταδίκασαν με τη ψήφο τους, την “εθνική αγωγή” τα “αναμορφωτήρια”, τους “ιδρυτές” τους τους “οραματιστές” και όλο το ματωμένο “πολιτισμό” της Μακρονήσου. Η ΕΠΕΚ και η Δημοκρατική Παράταξη που εκείνη τη στιγμή ενσάρχωσαν και διερμήνευαν τη λαχτάρα του βασανισμένου λαού μας για Ειρήνη και Δημοκρατία, συγκέντρωσαν στο περιλάλητο “χωνευτήρι των εθνικών ιδεών” το 70% των ψήφων» (όπ.π.). Το μεγαλύτερο ποσοστό της Δ.Π. εμφανίστηκε στο Γ' τάγμα, ενώ οι κρατούμενοι στο «σύρμα» (απομόνωση) αρνήθηκαν να ψηφίσουν.

Η εκλογική επιφερούσα Δεξιάς (ΕΡΕ) - Αντεξέξις (Δ.Ε, Ε.Κ, Ε.Δ.Α) στο Πολεοδομικό Συγκρότημα της Περιονούσας 1956-1964
ΠΙΝΑΚΑΣ 44
(ποσοστά %)

ΕΚΛΟΓΕΣ	1956 ¹	1958 ¹	1961	1963	1964
ΚΟΜΜΑ	Δ.Ε	ΕΡΕ	Ε.Δ.Α	ΕΡΕ	Ε.Δ.Α
Δήμος Αθηναίων	49,0	48,0	34,0	37,0	35,0
Δήμος Πειραιώς	57,0	41,0	40,0	35,0	31,7
Πειραιάς Αθηνών	63,0	36,0	46,0	29,0	32,5
Πειραιέρεια Πειραιά	76,0	22,0	61,0	20,0	27,7
Σύνολο ΠΣΠ	57,0	40,0	42,0	32,0	*
Σύνολο Χώρου	48,15	47,38	24,42	41,16	33,65
				14,62	50,81
				42,04	42,04
				14,34	39,37
				52,72	52,72
				11,8	35,6

Πηγή: Δικαιονόκος 1981, ΕΚΛΟΓΕΣ 1981, ΕΛΑΒΩΝ 1977.

1. Δεν υπολογίζονται από το Δικαιονόκο οι επαρχίες Αιγαίνης, Κυθήρων, Τολήνηας, Υδρας και ο Δήμος Σπετσών.

βολα από το τμήμα του εκλογικού σώματος που το 1946 είχε επιλέξει την αποχή. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στις περισσότερες περιοχές, όπου το άθροισμα των ψήφων της ΕΠΕΚ και της Δ.Π. ταυτίζεται σχεδόν με το αντίστοιχο ποσοστό της "πολιτικής αποχής"» (1985, σελ.170). Ενώ το πανελλαδικό ποσοστό της ΕΠΕΚ είναι 16,4%, στην περιφέρεια της Αθήνας η ΕΠΕΚ συγκεντρώνει το 20-24.9%, ενώ στην κατεξοχήν εργατική περιφέρεια της Β' Πειραιά 25-29.9% (πίνακας 42).

'Οσον αφορά στη Δ. Π., «ήρθε πρώτο το κόμμα στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη και κατέλαβε την πρώτη ή τη δεύτερη θέση σ' όλα σχεδόν τα μεσαία αστικά κέντρα όπου παρουσίασε υποψηφίους. Στις περισσότερες μάλιστα από τις περιπτώσεις αυτές, η Δ.Π. μπόρεσε να συσπειρώσει το σύνολο ή τουλάχιστον το μεγαλύτερο μέρος από την "πολιτική αποχής" του 1946» (όπ.π., σελ.171). Στις εργατικές λαϊκές περιφέρειες της Β' Αθήνας και της Β' Πειραιά, η Δ.Π. θα συγκεντρώσει αντίστοιχα το 25-29.9% και πάνω από 30% (πίνακας 42). Συνολικά δηλαδή η ΕΠΕΚ με τη Δ.Π. συγκεντρώνουν στην περιφέρεια της πρωτεύουσας 45%-55% ενώ στη Β' Πειραιά 55%-60% τουλάχιστον (πίνακας 42), εννέα, μόλις, μήνες μετά τον επίσημο τερματισμό της ένοπλης σύγκρουσης! Αντίθετα, στην ύπαιθρο, εξαιτίας της συντριβής και της τρομοκρατίας, η Δ.Π. θα καπαντιστεί³.

Η ταξική πόλωση της εκλογικής βάσης των κομμάτων που θα αποτυπωθεί στις εκλογές του 1950 πιστοποιεί την τομή στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό που συντελέστηκε την προηγούμενη δεκαετία⁴.

3. Η Δ.Π. συγκέντρωσε 4%(!) στις αγροτικές περιοχές ενώ το Λαϊκό Κόμμα 20,4%. και συνολικά η Δεξιά έφτασε το 40.2% (Νικολακόπουλος 1985, πίνακας 1, σελ.164).

4. «[...] το κυριώτερο ίσως στοιχείο που ανέδειξαν οι εκλογές ήταν η ύπαρξη ενός τμήματος του εκλογικού σώματος, το οποίο (επιλέγοντας είτε τη Δ.Π. είτε την ΕΠΕΚ) αποδοκίμασε καθαρά την πολιτική που ακολουθήθηκε την προηγούμενη τετραετία αποδοκίμασε δηλαδή τους νικητές του εμφύλιου. Το τμήμα αυτό του εκλογικού σώματος ήταν ιδιαίτερα σημαντικό στα αστικά κέντρα, όπου ξεπερνούσε το 40%, και αποτελούσε ασφαλώς τον νέο καθοριστικό παράδγοντα που διαφοροποιούσε φιλικά το εκλογικό πλαίσιο, σε σχέση με την προπολεμική περίοδο» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.173).

5.4. Η πόλωση στο εσωτερικό του «Κέντρου»

Η κοινωνική και πολιτική πόλωση που παρήγαγε η εαμική τομή, αναπαράγεται, «εξ' επαγγωγής», στο εσωτερικό της «κεντρώας» (παλιάς «Βενιζελικής») παράταξης, ως ιδεολογική, πολιτική και κοινωνική πόλωση, ανάμεσα στην ΕΠΕΚ και στο Κόμμα των Φιλελευθέρων (Κ.Φ.). Οι διαχωριστικές γραμμές, στην εκλογική κοινωνική βάση των δύο κομμάτων, εμφανίζονται και το 1950, αλλά εμπεδώνονται στις εκλογές του 1951. Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τέτοιες διαχωριστικές γραμμές. 1) Τη γεωγραφική διαφοροποίηση. Η ΕΠΕΚ συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη δύναμη της στις Νέες Χώρες (Θεσσαλία, Μακεδονία, Θράκη). Αντίθετα, το Κ.Φ. υπερίσχυσε στην Παλαιά Ελλάδα και στην Κρήτη. 2) Η ΕΠΕΚ κέρδισε την λαϊκή υποστήριξη στα αστικά κέντρα ενώ το Κ.Φ. διατήρησε τους δεσμούς του «Κέντρου» με τον αγροτικό πληθυσμό (Βλ. υποσημείωση 15 στο τέταρτο κεφάλαιο). 3) Η πιο σημαντική, όμως, διαφοροποίηση δρίσκεται στην επιρροή των 2 κομμάτων στο (εργατικό) προσφυγικό στοιχείο: «Στις προσφυγικές περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά π.χ. η δύναμη της ΕΠΕΚ ήταν της τάξης του 40%, ενώ του Κ.Φ. περίπου 7% [...] Στους τρείς κατεξοχήν προσφυγικούς [ΧΒ-ΓΜ: και εργατικούς] δήμους της περιφέρειας του Πειραιά (Δραπετσώνα, Νίκαια, Κερατσίνη) η ΕΠΕΚ συγκέντρωσε συνολικά το 47,7% του συνόλου των ψήφων και το Κ.Φ. μόλις το 5,1%» (όπ.π., σελ.187, πίνακας 42). Η αναπαραγωγή της κοινωνικής πόλωσης, στο εσωτερικό του παλιού «Κέντρου», εντείνονται και από την τοποθέτηση απέναντι στη μοναρχία. Ενώ η ΕΠΕΚ δρίσκεται σε ρήξη με τη μοναρχία, αντίθετα, το Κ.Φ. δρίσκεται πολωμένο προς τη μοναρχία, συσπειρώνει συντηρητικό πολιτικό προσωπικό, που λόγω της εαμικής τομής και μπροστά στον κίνδυνο απώλειας της εξουσίας, θα υποκλιθεί στο σύμβολο της «αντεπανάστασης» (τη μοναρχία). Αυτό το γεγονός, της ιδεολογικής και ταξικής διαφοροποίησης στο επίπεδο του πολιτικού προσωπικού, πιστοποιείται λίγο αργότερα, με τη συγκρότηση του Ελληνικού Συναγερμού. Όταν το 1952 ένα σημαντικό ποσοστό πολιτευτών του «Κέντρου» προσχωρούν στο κόμμα του Παπάγου - στους 300 υποψήφιους του Ε.Σ. το 1952, 69, δηλαδή, ποσοστό 23% προέρχεται από «κεντρώα» κόμματα - θα φανεί

ότι το μεγαλύτερο μέρος προέρχεται από το Κ.Φ. Από το σύνολο των 69 προσχωρήσεων, ενώ από το Κ.Φ. προέρχονται οι 24 (35%) από την ΕΠΕΚ προέρχονται μόνο οι 6 (8.7%), (όπ.π., σελ.197). Δεν είναι λοιπόν ακατανόητο το γεγονός, ότι η εκλογική γεωγραφία του Κ.Φ. «παρακολουθεί» αυτήν της Δεξιάς, ενώ, αντίθετα της ΕΠΕΚ την αντίστοιχη της Αριστεράς: «[...] κατά κανόνα και με κυριότερη εξαίρεση την Κρήτη, οι περιοχές που χαρακτηρίζονται από ισχυρή εκλογική απήχηση της Δεξιάς χαρακτηρίζονται επίσης από την υπεροχή, στο εσωτερικό της κεντρώας παράταξης του Κ.Φ. ενώ αντίθετα, η ισχυρή απήχηση της ΕΠΕΚ συμβάδιζε (πάλι κατά κανόνα) με αξιόλογη επιρροή της Αριστεράς [...]. Οι διαφοροποιήσεις αυτές βάθαιναν ακόμα περισσότερο τις διαφορές οπτικής που υπήρχαν ανάμεσα στην εκλογική βάση της ΕΠΕΚ και σ' αυτήν του Κ.Φ. ευνοώντας αντικειμενικά τις μετωπικές συμπράξεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς» (όπ.π., σελ.188).

5.5. 1952-1956: Η κοινοβουλευτική επανεγγραφή της πόλωσης

Στις εκλογές του 1952, «η υιοθέτηση του πλειοψηφικού επέτεινε το χαρακτήρα παραταξιακής σύγκρουσης που είχαν προσλάβει οι εκλογές. Καθοριστικό -και σχεδόν αποκλειστικό- αντικείμενο τους ήταν η επιλογή μεταξύ των δυο πολιτικών σχηματισμών που, ουσιαστικά, διεκδικούσαν την εξουσία, του Ε.Σ. και της συμμαχίας των κεντρώων κομμάτων (ΕΠΕΚ-Κ.Φ.). Η επιλογή αυτή εμφανιζόταν ως η οριστική λύση της πολιτικής και κυβερνητικής αστάθειας που χαρακτήριζε την περίοδο 1950-52 [...] Τις δυο αντιτιθέμενες πολιτικές επιλογές προσωποποιούσαν οι επικεφαλής των δυο εκλογικών σχηματισμών, δυο χαρακτηριστικοί ηγέτες-σύμβολα, γεγονός που προσέθετε στις εκλογές δημοψηφισματικό χαρακτήρα επιλογής προσώπων» (όπ.π., σελ.195). Η ΕΔΑ, δευτερεύουσα πλευρά της πολιτικής εκπροσώπησης του εαμογενούς μπλοκ, εδραιώνεται στην πολιτική σκηνή (9.55%). Η χρεωκοπία των κομμάτων του «Κέντρου», ως εναλλακτικής λύσης, θα της ανοίξει

προς στιγμήν το δρόμο...⁵. Με την αποτυχία του ιδιότυπου σοσιαλδημοκρατικού πειράματος της ΕΠΕΚ και την αλλαγή φάσης, μετά την πρώτη αποτυνικτική περίοδο 1949-1956, η στροφή του ΚΚΕ στο ζήτημα των συμμαχιών με τα «κεντρώα» κόμματα, θα καταλήξει στην ίδρυση ενός πλατιού πολιτικού συναπισμού, της Δημοκρατικής Ένωσης (17.1.1956).

Έτσι, οι εκλογές του 1956 αποτελούν τομή στη μετεμφυλιακή πολιτική σκηνή, καταγράφοντας, περισσότερο από τις προηγούμενες εκλογικές αναμερήσεις (1950, 1951, 1952), την πόλωση! Η ΕΠΕΚ και η Δ.Ε. θα συγκεντρώσουν 95.5% των ψήφων! (πίνακας 41, διάγραμμα 13). Η αντίθεση Δεξιάς-Αντιδεξιάς («Δημοκρατικής Παράταξης») έχει διαμορφωθεί. Το αποτέλεσμα των επόμενων εκλογών του 1958 δεν είναι, σύμφωνα με τα προηγούμενα, καθόλου τυχαίο ή παράδοξο. «Παρόλο που, όπως είχε ρητά συμφωνηθεί και δηλωθεί, η συνεργασία των κομμάτων του Κέντρου με την ΕΔΑ ήταν αυστηρά και μόνον εκλογική και αποκλειόταν οποιαδήποτε κυβερνητική συνεργασία, ο σχηματισμός εξήμισι μόλις χρόνια μετά το τέλος του εμφύλιου, ενός Λαϊκού Μετώπου, έστω και με στενά εκλογικό χαρακτήρα, αποτελούσε πολιτικό γεγονός καθοριστικής σημασίας. Με τη δημιουργία της Δ.Ε. οι εκλογές απέκτησαν τη μορφή πολιτικής και μετωπικής αναμέτρησης ανάμεσα στο άρχον συγκρότημα εξουσίας και στο σύνολο των πολιτικών δυνάμεων που είχαν παραμείνει εκτός εξουσίας ή είχαν αποκλειστεί απ' αυτήν. Επρόκειτο δηλαδή για την παγίωση ή ανατροπή μιας συνολικής πολιτικής επιλογής που είχε επιβληθεί το 1952 και της οποίας φάνηκε πρός στιγμήν ότι διακυβεύονταν η συνέχιση, χωρίς βέβαια να διακρίνεται καθαρά σε τι θα συνίστατο

5. «[...] η ΕΔΑ απέδειξε ότι διατηρούσε τον πλήρη έλεγχο ενός σημαντικού τμήματος των εκλογικών σώματος, που ήταν έτοιμο να την ακολουθήσει, οποιούσεσ προσέκπειτο να είναι το τίμημα αυτής της επιλογής. Με δεδομένο οδήποτε κι αν επρόκειτο να είναι το τίμημα αυτής της επιλογής. Με δεδομένο αυτόπιόν το νέο συγχετισμό δυνάμεων που διαμόρφωσαν οι εκλογές, η ΕΔΑ εμφανιζόταν πλέον ως η απαραίτητη συνιστώσα αποιασδήποτε “αντιδεξιάς” συσπείρωσης. Επιπλέον, με την ήττα της ΕΠΕΚ και των ιδεών που εκπροσωπούσε, κλονιζόταν οικιακά η γηγεμόνευση της στον κεντροαριστερό χώρο. Ανοίγε έτσι ο δρόμος για μια εντυπωσιακή επέκταση της ΕΔΑ. Γ' αυτό και το αποτέλεσμα των εκλογών έγινε δεκτό την επόμενη από την Αυγή με τον μάλλον μακάριο τίτλο: “ο τάφος του διασπαστή Πλαστήρα ανοίγει το δρόμο στη δημιουργία δημοκρατικού μετώπου”» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.209).

μια εναλλακτική πολιτική λύση. Η συμμαχία των κομμάτων του Κέντρου με την ΕΔΑ ορθοθετούσε πάντως την έξοδο της Αριστεράς από την πολιτική απομόνωση και κυρίως έτεινε να εμπεδώσει μια νέα διαχωριστική τομή -ανάμεσα στη Δεξιά (όπως είχε διαμορφωθεί από τον Ε.Σ.) και το σύνολο των αντιδεξιών δυνάμεων» (όπ.π., σελ.214). Οι εκλογές του 1956 θα αποκτήσουν παράλληλα αντιμοναρχικό χαρακτήρα. Ο αντιμοναρχισμός άλλωστε αποτελεί ένα από τα συστατικά στοιχεία της λαϊκο-δημοκρατικής ιδεολογικής παράδοσης της προδικτατορικής περιόδου⁶.

5.6. Οι εκλογές του 1958

Το κύριο χαρακτηριστικό των εκλογών του '58 είναι η «πόλωση» ανάμεσα στην ΕΡΕ και στην ΕΔΑ. Πόλωση όχι μόνον πολιτική, αλλά και κοινωνική (πίνακας 45)⁷. Το κλίμα και το χαρακτήρα της αναμέτρησης αποδίδει καλύτερα από οτιδήποτε άλλο ένα από τα κεντρικά συνθήματα της προεκλογικής εκστρατείας της ΕΡΕ: «Στο ΕΑΜ απάντησε ΕΡΕ»(!)⁸. Το 1958,

6. Η ανοικτή βασιλική παρέμβαση «είχε προσδώσει στις εκλογές και λανθάνοντα αντιμοναρχικό χαρακτήρα. [υπ.9: Ο λανθάνων αντιμοναρχικός χαρακτήρας ενυπήρχε εκ των πραγμάτων παρόλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης -ιδιαίτερα μάλιστα η ΕΔΑ και το ΔΚΕΛ- διακήρυξαν με έμφαση ότι γ' αυτά δεν τίθεται „πολιτειακό ζήτημα“]. Ο θρόνος, ως συστειρωτικό σύμβολο των αστικών πολιτικών δυνάμεων, και η “εθνικοφροσύνη”, ως επίσημη κρατική ιδεολογία και καθημερινή πρακτική, έτειναν να δρεθούν στο επίκεντρο της εκλογικής αναμέτρησης, παρόλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης και ιδιαίτερα η γεοσία της Δ.Ε. κατά κανέναν τρόπο δεν αμφισβήτησαν ούτε το ένα ούτε το άλλο» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.215) // Επίσης Λιναρδάτος 1978δ, σσ.59-82).

7. «Οι εκλογές του 1958, με την εντυπωσιακή άνοδο της ΕΔΑ και με την πτώση του Κ.Φ., διαμόρφωσαν ένα φιζικά νέο πολιτικό πλαίσιο με κυρίαρχο στοιχείο την “πόλωση” μεταξύ της ΕΡΕ και της ΕΔΑ» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.255) // Ομοίως πίνακας 45.

8. Η προεκλογική αρίσα της ΕΡΕ που το περιέχει είναι χωρισμένη στα δύο. Στο ένα τμήμα απεικονίζονται τα δεινά που προκάλεσε στη χώρα το ΕΑΜ: ορημαγμένες κατοικίες, φωτιά, καπνοί και τερατόμορφοι κομμιουνιστές. Στο άλλο τμήμα, τα αγαθά της εθνικής διακυβέρνησης: έργα, εξηλεκτρισμός, κλπ. (Περιέχεται στο άρθρο του Χ.Ρίχτερ, «Προβλήματα της σύγχρονης Ιστορίας», Αντί, τεύχος 40, σελ.32, 1976).

ΠΙΝΑΚΑΣ 45
Εκλογική επιφρονία της ΕΡΕ και της ΕΔΑ στις εκλογές του 1958, (αγροτικές περιοχές και αστικά κέντρα)

	ΕΡΕ	ΕΔΑ
Αγροτικές περιοχές	45.1	16.9
Θεσσαλονίκη	34.3	43.3
Περιφέρεια Πρωτεύουσας	32.0	42.0
Σύνολο Χώρας	41.2	24.4

Πηγή: Νικολακόπουλος 1985, Πίνακας 1, σελ. 236

είναι το κομβικό σημείο (κοινοβουλευτικής) ανασύνταξης, του ιστορικά πλέον ηττημένου λαϊκού συνασπισμού, που θα εκφραστεί κυρίαρχα στην ΕΔΑ. Το εκλογικό αποτέλεσμα είναι αντανάκλαση αυτής της κοινωνικής διεργασίας στο επίπεδο της πολιτικής σκηνής. Είναι επακόλουθο: α) των κοινωνικών αγώνων που έχουν αναπτυχθεί, β) της αποτυχίας της ΕΠΕΚ και της διάλυσης του «Κέντρου». Ξε τούτοις, οι σχέσεις εκπροσώπησης που αποκαθίστανται με την Αριστερά είναι, όπως δείχαμε, χαλαρές και υπονομευμένες, γεγονός που θα διαφανεί σε πόμενες εκλογικές αναμετρήσεις 1961-1963-1964. Οι λαϊκές μάζες, όπως άλλωστε δείχνει και το φαινόμενο της ΕΠΕΚ, μπορούν εύκολα να μετακινηθούν. Αν όμως η πολιτική τους εκτροσώπηση επιδεικνύει «αστάθεια», η ιδεολογική-πολιτική ανάμεσα στα ουσιαστικά και τα εκλογικά αποτελέσματα του 1958 συμπίπτουν ουσιαστικά με τα αντίστοιχα της αποχής του 1946. Η απόδειξη οφείλεται και πάλι στο Νικολακόπουλο: «Η ομοιότητα που υπάρχει ανάμεσα στον εκλογικό χάρτη της ΕΔΑ, το 1958 και στον χάρτη της πολιτικής αποχής του 1946, δείχνει καθαρά ότι η “έκπληξη” του 1958 δεν ήταν παρά η εκ νέου συσπείρωση μιας μεγάλης μερίδας του εαμικού κινήματος, γι' αυτό και άφηνε στην ΕΔΑ σημαντικά περιθώρια για περαιτέρω ανάπτυξη» (όπ.π., σελ.83)⁹.

9. «Οι ομοιότητες που παρουσιάζει [XB-ΓΜ: ο χάρτης της πολιτικής αποχής του 1946] με τον εκλογικό χάρτη της ΕΔΑ του 1958 ενισχύουν την υπόθεση ότι το τμήμα του εκλογικού σώματος που ακολούθησε τη γραμμή της αποχής το 1946 αποτέλεσε τη βάση από την οποία η Αριστερά άντλησε, κυρίως αν όχι

Κόμματος Φιλελευθέρων, προπολεμικά, και την ταξική πόλωση των προσφύγων, μετά την εαμική εμπειρία¹².

5.7. Η περίοδος 1961-1963

Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας δεν είναι σκόπιμο να επεκθεωύμε στις εκλογές της «δίας και νοθείας» του 1961¹³. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε είναι ότι η Ε.Κ., που ιδρύεται τον Σεπτέμβριο του 1961, με ζωή ενός μόνο μήνα, θα πάρει στις εκλογές του Οκτωβρίου 33,64%. Η αναδίωση του «Κέντρου» μετά από μια δεκαετία κρίσης δεν μπορεί να εξηγηθεί αν σταθούμε αποκλειστικά στο επίπεδο της εκλογικής «στιγμής».

Εξαρχής, η Ε.Κ. αποσπά ένα κομμάτι του εαμογενούς μπλοκ, που μέχρι τότε είχε εκπροσωπηθεί στην ΕΔΑ. Η τάση μετατόπισης από την ΕΔΑ προς την Ε.Κ. έγινε άμεσα ορατή στα μεγάλα αστικά κέντρα, στη Θεσσαλία κ.α.: «Η κυριότερη επιτυχία της Ε.Κ. -ιδιαίτερα βαρύνουσα από πολιτική άποψη- ήταν η σημαντική άνοδός της στην περιφέρεια της πρωτεύου-

12. Είναι δέδαια γνωστή η ισχυρή επιρροή της Αριστεράς στον προσφυγικό ύδωριο από τον μεσοπόλεμο. Η επιρροή αυτή ενισχύθηκε και στην κατοχή και διατηρήθηκε ως ιστορικό αποτέλεσμα σ' ολόκληρη την μετεμφυλιακή περίοδο. Οπως παρατηρεί ο Νικολακόπουλος: «Στις αμιγώς προσφυγικές περιοχές η δύναμη της ΕΔΑ ήταν κατά κανόνα περόπου 5% έως 10% μεγαλύτερη απ' ό, τι στις μη προσφυγικές περιοχές με αντίστοιχη κοινωνική διαστολωμάτωση. Ήταν τα λαϊκά προσφυγικά προάστεια (π.χ. Καυσαριανή, Νέα Ιωνία, Νίκαια, Κερατούνι, Δραπετσώνα) ήταν τα μόνα όπου ξεπέρασε το 60%, ενώ στις αντίστοιχες περιοχές εσωτερικής μετανάστευσης το ποσοστό της κυμάνθηκε περί το 50%. Το ίδιο παρατηρήθηκε και στα μεσοαστικά προσφυγικά προάστεια (Νέα Σμύρνη, Νέα Φιλαδέλφεια), όπου η δύναμή της κυμάνθηκε περί το 40%, ήταν δηλαδή κάπως μεγαλύτερη απ' ό, τι στα αντίστοιχα μη-προσφυγικά μεσοαστικά προάστεια» (σελ.245). Αυτό ακριβώς το στοιχείο αποδεικνύει την σημασία της εαμικής τομής: «Από τη σύγχριση αυτή φαίνεται και η σημαντική διαφοροποίηση που υπήρχε ανάμεσα στις δύο κατηγορίες προσφυγικών προαστεών, διοφοροποίηση που υποδηλώνει ότι ενώ προπολεμικά η εκλογική ταύτιση των προσφύγων με το Κ.Φ. ήταν ανεξάρτητη από ταξική θέση, η μεταπολεμική μαζική ένταξη τους στην Αριστερά υπήρξε άμεσα συναρτημένη με την κοινωνική τους θέση (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (στο ίδιο, σελ.245).

13. Σχετικά με τις εκλογές του Οκτωβρίου 1961, Νικολακόπουλος 1985, όπου υπάρχει και μια στατιστική προσέγγιση της νοθείας// Επίσης ΕΔΑ [3].

σας, όπου απέσπασε από την ΕΔΑ περίπου 1/4 της δύναμης της (σε απόλυτα μεγέθη περίπου το 10%)» (όπ.π. 1985, σελ.278, πίνακας 44).

Οι εκλογές του '61, όπως προείπαμε, πέτυχαν το αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που επεδίωκαν. Αντί να αποτέλεσουν απάντηση στην (κοινοβούλευτική) ανασύνταξη του εαμικού μπλοκ στην ΕΔΑ, απονομιμοποίησαν τη Δεξιά και το κράτος¹⁴. Έγιναν το σημείο πυροδότησης των κοινωνικών αγώνων στην δεκαετία του '60 και της δύξης της ταξικής πάλης (περίοδος 1962-1967). Η ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων οδηγεί στην ανατροπή της Δεξιάς και στην άνοδο της Ε.Κ. στην κυβέρνηση με τις εκλογές του '63 και '64. Η πόλωση της πολιτικής σκηνής, ανάμεσα στην ΕΡΕ από τη μια και στην Ε.Κ. και την ΕΔΑ από την άλλη, είναι πρωτοφανής. Ο «δικοματισμός» φτάνει στο απόγειό του. Η ΕΡΕ και η Ε.Κ. συγκεντρώνουν το 1963 81,4% των ψήφων ενώ το 1964 το 88,0%! (Πίνακας 41 και διάγραμμα 13). Εκείνο, όμως, που συχνά παραγγωγίζεται είναι ότι η πόλωση είναι κοινωνική. Όπως δείχαμε, αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Από την άποψη της ταξικής πόλωσης στην εκλογική βάση των κομμάτων, οι εκλογές του Φεβρουαρίου 1964 είναι οι σημαντικότερες της προδικτατορικής περιόδου, παρουσιάζουν δε μεγάλες ομοιότητες με αυτές της Ιουνίου 1985.

Αν και τα αποτέλεσματα των εκλογών '63 και '64 δεν έχουν μελετηθεί πλήρως, μπορούν εντούτοις να διατυπωθούν ορισμένα συμπεράσματα. 1) Οι αγώνες που αναπτύσσονται στην ύπαιθρο και το σπάσιμο της τρομοκρατίας, οδηγούν σε διάρρηξη των σχέσεων εκπροσώπησης που είχε διαμορφώσει η Δεξιά με τους αγρότες. Μεγάλες μάζες της υπαίθρου αποδεσμεύονται από την ΕΡΕ και στρέφονται προς την Ε.Κ. Πρόκειται για τα αγροτικά στρώματα των πεδινών και οικονομικά αναπτυσσόμενων περιοχών, που ενσωματώνονται στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης, όπως η Θεσσαλία και η Βόρεια Επολοπόνησος, όπου η Ε.Κ. συγκέντρωσε (στα πεδινά) το 54% των ψήφων, σε αντίθεση με τους ορεινούς απεδινά.

14. Αμέσως μετά τις εκλογές του 1961, ο Γ.Παπανδρέου θα δηλώσει: «[...] Η κυβέρνηση της ΕΡΕ έχει μεταβληθεί εις εσωτερική κατοχή ενώ η Ένωση Κέντρου εκπροσωπεί την Εθνική Αντίστασην» (Κάτοης 1974).

πομονωμένους ή καθυστερημένους αγροτικούς πληθυσμούς, όπου η δύναμη της ΕΡΕ ξεπέρασε σχεδόν παντού το 50% (Νικολακόπουλος 1985, σ.289-292). Η τάση αυτή θα διευρυνθεί και της Ε.Κ. αποτελείται εξαρχής (1961) από ένα σημαντικό τμήμα του εαμικού μπλοκ και της ανασύνθεσής του στη μεταπολεμική περίοδο, εντούτοις από τις εκλογές του 1961 ως τις εκλογές του 1964 παρατηρείται μια εμβάθυνση της ταξικής-εκλογικής της φυσιογνωμίας. Αυτή η διεργασία είναι εμφανής στα εκλογικά αποτελέσματα του 1961 στη Β' Πειραιά, την κατ'εξοχήν (και σήμερα) εργατική περιοχή του λεκανοπεδίου, όπου συγκεντρώνεται ο βασικός κορμός της ιστορικής εργατικής τάξης της πρωτεύουσας (και κορμός του ΕΑΜ της Αθήνας στην Κατοχή). Όπως φαίνεται στον πίνακα 44, η εαμογενής εργατική τάξη έχει εκφραστεί μέχρι την εμφάνιση της Ε.Κ., σχεδόν αποκλειστικά στην ΕΔΑ (61,0% το 1958). Το 1961 η ΕΔΑ κατορθώνει να συγχρατήσει, παρά τη «βία» και «νοθεία», το μεγαλύτερο μέρος (44,5%) (βέβαια, η Ε.Κ., παρά το γεγονός ότι έχει ένα μόνο μήνα ζωής, θα κατορθώσει να αποσπάσει ένα ποσοστό από την ΕΔΑ). Δεν θα συμβεί όμως το ίδιο και στις εκλογές του '63 και του '64. Αν και οι εκλογές του '63 ήταν, κατά γενική ομολογία, οι πλέον ελεύθερες της μετεμφυλιακής περιόδου, η ΕΔΑ δεν θα κατορθώσει να διατηρήσει την εκλογική της επιρροή στο ιστορικό της μπλοκ και μάλιστα στον πυρήνα του. Το «Κέντρο» θα αμφισβήτησε την παρουσία της και θα απορφανίσει την εκλογική της βάση στον περισσότερο προνομιακό -για αυτήν- χώρο.¹⁵

Μέσα σε 2 χρόνια (1961-1963) η ΕΔΑ θα χάσει στη Β' Πειραιά 7%, δηλαδή 16% της δύναμής της σε σχέση με τις εκλογές της «βίας και νοθείας» και η Ε.Κ. θα αυξήσει την επιρροή της κατά 11,5%. Πρόκειται δηλαδή καθαρά για «ιδεολογική ήττα». Παρά το γεγονός της μετακίνησης εργατικών στρωμάτων προς

15. «[XB-ΓΜ: το 1963] σε σύγκριση με το 1958 η ΕΔΑ χάνει, συνολικά το 41% της δύναμής της, η πτώση της είναι αισθητά μεγαλύτερη σε όλες τις αστικές και μικροαστικές συνοικίες και προάστια (περί το 50%), ενώ αντίθετα είναι αισθητά μικρότερη στις λαϊκές (μεταξύ 35%-40%) και ειδικότερα στις προσφυγικές συνοικίες (μεταξύ 30% και 35% [...] η κάμψη της δύναμής της και στα λαϊκά στρώματα, αν και ελαφρώς μικρότερη, υπήρξε οπωσδήποτε ιδιαίτερα έντονη και σημαντική» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.299).

την Ε.Κ., η ενίσχυση του «Κέντρου» στις εκλογές του 1963, εμφανίζεται μεγαλύτερη, μάλλον,¹⁶ στα μικροαστικά στρώματα του εαμογενούς λαϊκού μπλοκ, που μετακινούνται προς αυτήν, με αποτέλεσμα η κοινωνική σύνθεση της εκλογικής της βάσης να εμφανίζεται περισσότερο διαταξική: «Στην εκλογική [XB-ΓΜ: 1963] επιρροή της στην περιφέρεια της πρωτεύουσας αποτυπώνονται καθαρά και ορισμένες καίριες ιδιαιτερότητες της κοινωνικής της σύνθεσης: τα υψηλότερα συγκριτικά ποσοστά (μεταξύ 40% και 45% κατά κανόνα) τα συγκέντρωσε στα δόρεια και ανατολικά προάστεια (περιοχές με σημαντική παρουσία μικροαστικών στρωμάτων), ενώ αντίθετα στην (εργατική και λαϊκή) δυτική ζώνη η δύναμη της κυμάνθηκε από 35% έως 40%. Αντίστοιχη ήταν και η κατανομή της επιρροής της στο εσωτερικό του δήμου Αθηναίων: τα κορυφαία ποσοστά της τα παρουσίασε σε καθαρά μικροαστικές συνοικίες και μάλιστα ύστερου σχετικά εποικισμού (Κάτω Πατήσια 43,5%, Αμπελόκηποι 41,3%) και τα χαμηλότερα στις παλιές συνοικίες της Αθήνας - είτε λαϊκής (Πετράλωνα 37%) είτε μικροαστικής (Πλάκα, Θησείο, Μοναστηράκι 37%), είτε αστικής (Κέντρο 36%, Κολωνάκι 31,1%) σύνθεσης» (όπ.π., σελ.289).

5.8. Οι εκλογές του 1964: Το απόγειο της εκλογικής-ταξικής πόλωσης

«Ντεμπρέ: Δεν περίμεναν τη λαϊκή επιτυχία;

Αλλιέντε: Όχι. Ποτέ.

Ντεμπρέ: Τιως θα έπρεπε να εφεύρουμε ένα νέο ιστορικό νόμο, ή έναν αντι-νόμο, το νόμο των εκπλήξεων: όταν κάποιο σημαντικό γεγονός συμβαίνει στην ιστορία, παρουσιάζεται πάντοτε με μορφή έκπληξης».

(Από τις συνομιλίες του Ρεζί Ντεμπρέ με τον Αλλιέντε, στο Ντεμπρέ 1971).

Οι εκλογές του '64 αποτελούν, κατά γενική ομολογία, τη σημαντικότερη εκλογική αναμέτρηση της προδικτατορικής περιόδου. Η πολιτική και κοινωνική πόλωση που ενυπάρχει στην ελληνική κοινωνία, ως ιστορικό αποτέλεσμα της δεκαετίας του '40, θα εκφραστεί ανοιχτά και σε εκλογικό επίπεδο, σαν αντί-

θεση ΕΡΕ-Ε.Κ. Τα δύο κόμματα θα συγκεντρώσουν το 88,0% των ψήφων! Η κυβερνηση της Ε.Κ. που εξελέγη τον Νοέμβριο του 1963 προχώρησε άμεσα 1) στην απόλυτη των πολιτικών κρατουμένων 2) στην υλοποίηση μιας πολιτικής παροχών προς τις λαϊκές τάξεις με βασικά στοιχεία την καθιέρωση της δωρεάν παιδείας (πολιτικό αποτέλεσμα των οξυτάτων αγώνων για την εκπαίδευση στην μετεμφυλιακή περίοδο) και τη ρύθμιση των αγροτικών χρεών (Λιναρδάτος 1986α, σελ.339 κ.ε.). Με μοχλό την κυβερνητική πολιτική, η Ε.Κ. προχώρησε στην ενίσχυση και διεύρυνση της λαϊκής κοινωνικής συμμαχίας που την ανέδειξε. Ταυτόχρονα, το νέο πολιτικό κλίμα¹⁶ και οι παροχές αποκάλυψαν στα μάτια των μαζών την απότομη μεταβολή του ταξικού συσχετισμού που συντελέστηκε, και εμπέδωσαν την ευφορία αυτής της πρώιμης «προδικτατορικής Αλλαγής». Αυτοί οι παράγοντες αποτελούν την υλική κοινωνική βάση για το τεράστιο και γενικευμένο εκλογικό ρεύμα (10% περίπου) που θα καταγραφεί στις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964 (Β64).

Το εκλογικό ρεύμα θα ανεβάσει την Ε.Κ., μέσα σε τρεις μόνο μήνες, από το 42,04% των ψήφων στο 52,72%. «Επρόκειτο για τη μαζικότερη εκλογική μεταστροφή που παρατηρήθηκε κατά την μεταπολεμική περίοδο, σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα και χωρίς κανενός είδους παράλληλη μετατόπιση πολιτευτών (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.303). Υπολογίζεται ότι 300.000 περίπου άτομα μετατοπίστηκαν από τη Δεξιά(!)¹⁷. Μια αντίστοιχη εμπειρία για το ρόλο που μπορεί

16. «Το νέο πολιτικό κλίμα γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στην ύπαιθρο, όπου τα προτιγύμενα από το 1963 χρόνια της μετεμφυλιακής περιόδου ήταν δύσκολο να διαβάσεις ακόμα και μετριοτάτεις εφημερίδες του Κέντρου και της Δεξιάς. Η απελευθέρωση αυτή από την πίεση του αιστυνομικού κράτους καθώς και οι παροχές προς τους αγρότες που έκανε η πρώτη κυβερνηση Παπανδρέου εξηγούν τη μεγάλη μετατόπιση ψήφων από τη Δεξιά προς το Κέντρο που θα παρουσιαστεί ιδιαίτερα στις επαρχίες». Και αλλού: «[...] ανάμεσα στο Νοέμβριο του 1963 και το Φλεβάρη του 1964 υποχώρησε ακόμη περισσότερο η φοβία και η αιστυνομοκρατία στην ύπαιθρο [...]» (Λιναρδάτος 1986α σελ.369 και 390).

17. «Η πτώση της Δεξιάς υπήρξε γενική, χωρίς να σημειωθεί καμιά απολύτως εξαίρεση και, το κυριώτερο, η ένταση του εκλογικού ρεύματος παρουσίασε μικρές μόνο αποκλίσεις από περιοχή σε περιοχή. Χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της ομοιομορφίας είναι ότι στις περισσότερες πόλεις, καθώς και στις αγρο-

να παίξει η κυβερνητική πολιτική ως μοχλός ενίσχυσης μιας κοινωνικής συμμαχίας αποτελεί το παραδειγμα της Χιλής του Αλλιέντε, σε μια κατεύθυνση όμως σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Το Σεπτέμβριο του 1970, ο Σ.Αλλιέντε κέρδισε τις προεδρικές εκλογές στη Χιλή με 36.3% των ψήφων. Η κυβέρνηση της Λαϊκής Ενότητας θα εφαρμόσει ένα πρόγραμμα σοσιαλιστικού χαρακτήρα: πάγωμα τιμών, αυξήσεις μισθών, κοινωνικές παροχές, προώθηση της αγροτικής μεταρρύθμισης, μέτρα ενίσχυσης του εργατικού ελέγχου αλπ. (Φονταίν 1984). Η ευφορία και ο ενθουσιασμός που δημιουργούν στις λαϊκές τάξεις διαμορφώνουν ένα αντίστοιχο εκλογικό ρεύμα προς τη Λαϊκή Ενότητα, η οποία στις δημοτικές εκλογές, τον Μάιο του 1971 παίρνει 51% (άνοδος 15% περίπου μέσα σε 8 μήνες).

Η πολιτική έκβαση θα αφήσει έκπληκτους τους αστούς πολιτικούς, και τον ίδιο τον Καραμανλή, ο οποίος σε γράμμα του προς τον Π.Κανελλόπουλο δηλώνει αμήχανα ότι «απλούστατα δεν εξηγείται λογικώς»¹⁸. Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό των Β64 είναι ότι εντείνεται η ταξική πόλωση στην εκλογική βάση των κομμάτων. Στην περιφέρεια της Β' Πειραιά, η Δεξιά θα πάρει το χαμηλότερο ποσοστό (17.2%) σε ολόκληρη τη μεταπολεμική ιστορία - προδικτατορική και μεταπολιτευτική -, που αποτελεί μόνο το 48% του εθνικού της ποσοστού στις εκλογές του 1964 (35.26%)¹⁹ (πίνακας 44). Αντίθετα, οι «αντιδεξιές δυνάμεις» (Ε.Κ. και ΕΔΑ) θα καρπωθούν αθροιστικά το 82.4% των ψήφων της εκλογικής περιφέρειας. Η κοινωνική διαφοροποίηση, όπως αυτή αποκρυπτάεται στην εκλογική βάση, υποδεικνύεται στους πίνακες 47 και 48. Στις αμιγώς εργατικές περιοχές του Πολεοδομικού Συγκροτήματος της Πρω-

τικές περιοχές των περισσοτέρων επαρχιών, η πτώση της Δεξιάς ελάχιστα διέφερε από τη γενική κάμψη της στο σύνολο της ρώρας - κυμάνθηκε δηλαδή μεταξύ 15% και 25% σε σχέση με τη δύναμη της στις προηγούμενες εκλογές» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.303).

18. Γουντχάους 1982, σελ.223, αναφέρεται στο Νικολακόπουλος 1985, σελ.303.

19. Το 1956: 22%, το 1958: 20.0%, το 1961: (λόγω δίας και νοθείας) 27.65%, το 1963: 21.2%, το 1964: 17.2%, το 1974: 37.67% (το μεγαλύτερο), το 1977: 31.92%, το 1981: 20.75% (το χαμηλότερο στη μεταπολίτευση) και το 1985: 27.72%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 47

Εκλογική-κοινωνική γεωγραφία του Πολεοδομικού Συγχροτήματος της Πρωτεύουσας 1964 - I: Περιοχές Δήμου Αθηναίων και Δήμου Πειραιά (επιλεγμένες περιοχές)

Α. ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΣ

(1) Συνοικία με κοινωνική σύνθεση	(2) Ενορία	(3) Κόμμα ΕΡΕ-ΚΠ ΕΔΑ	ΕΚ	ΕΡΕ-ΚΠ	ΕΔΑ
1. αστική					
Κέντρο	Αγ. Γεωρ. Καρύτοη	42.8	49.5	7.6	
Κέντρο	Ευαγ. Θεοτ. Μητροπολέως	40.2	49.0	10.8	
Κολωνάκι	Αγ. Διον. Αρεοπαγίτης	43.4	47.4	8.8	
2. μικροαστική					
Πλάκα	Αγ. Αικατ. Πλάκας	40.7	47.6	9.6	
Φωκιώνος Ν.	Αγ. Ζώνης Πατησίων	43.9	46.8	9.4	
Πατήσια	Αγ. Λουκά Πατησίων	45.6	42.4	12.0	
Κυψέλη	Αγ. Γεωργ. Κυψέλης	45.4	43.4	11.1	
3. εργατική/λαϊκή					
Πετράλωνα	Αγ. Αικατ. Πετραλώνων	48.1	24.8	26.6	
Βοτανικός	Αγ. Μαρκέλλης Βοτανικού	47.7	32.3	20.0	
Βοτανικός	Προφ. Δανιήλ Βοτανικού	46.6	31.4	21.9	
Ριζούπολη	Προφ. Ηλιού Ριζουπόλεως	40.7	30.3	27.9	
Δουργούτι	Αγ. Γεωργίου Δουργούτιου	47.4	25.9	26.3	

Β. ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΑ

(1) Συνοικία με κοινωνική σύνθεση	(2) Ενορία	(3) Κόμμα ΕΡΕ-ΚΠ ΕΔΑ	ΕΚ	ΕΡΕ-ΚΠ	ΕΔΑ
1. μικροαστική/ μεσοαστική					
Καστέλα	Μυρτιδιωτίσσης	52.4	29.6	17.7	
Κέντρο	Αγ.Βασιλείου	48.9	38.0	13.0	
2. εργατική					
Π.Κοκκινιά	Αγ. Αναργύρων Καραβά	48.0	25.0	26.5	
Καμίνια	Αγ. Ελευθ. Καμινίων	51.6	22.0	26.3	

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων βουλευτικών εκλογών 1964, στο πηγές [5].

ΠΙΝΑΚΑΣ 48

Εκλογική-κοινωνική γεωγραφία του Πολεοδομικού Συγχροτήματος της Πρωτεύουσας 1964 - II: Περιφέρεια Δήμου Αθηναίων και Δήμου Πειραιά (επιλεγμένες περιοχές)

Γ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΘΗΝΑΣ

(1) Δήμος/Κοινότητα με κοινωνική σύνθεση	(2) Κόμμα ΕΡΕ-ΚΠ ΕΔΑ	ΕΚ	ΕΡΕ-ΚΠ	ΕΔΑ
1. αστική				
Εκάλη		37.7	57.9	4.4
Φιλοθέη		51.4	42.0	6.5
Ψυχικό		43.8	47.7	8.4
2. εργατική				
Αιγάλαιω		48.3	22.9	28.7
Περιστέρι		47.2	23.7	29.0
Ταύρος		50.0	21.1	28.9
Αγ. Δημήτριος (Μπραχάμι)		48.0	27.2	25.9

Δ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΕΙΡΑΙΑ

(1) Δήμος/Κοινότητα με κοινωνική σύνθεση	(2) Κόμμα ΕΡΕ-ΚΠ ΕΔΑ	ΕΚ	ΕΡΕ-ΚΠ	ΕΔΑ
1. εργατική				
Δραπετσώνα		55.5	12.7	31.6
Κερατσίνι		49.1	16.4	33.8
Νίκαια		46.8	13.9	39.1

Πηγή: Επεξεργασία αποτελεσμάτων βουλευτικών εκλογών 1964, στο πηγές [5].

τεύουσας (ΠΣΠ), η Ε.Κ. θα συγκεντρώσει ποσοστά 45-55% και η ΕΔΑ 20-40% (ποσοστά έως και τέσσερεις φορές πάνω από τον εθνικό μέσο όρο), ενώ η Δεξιά (ΕΡΕ-Κ.Π.), θα κυμανθεί μεταξύ 15-30%.

Η ψήφος της ΕΔΑ παρουσιάζει εντονότερα ταξικά χαρακτηριστικά, σε σχέση με την ψήφο της Ε.Κ. Η τελευταία, μπο-

ρεί να υπερψηφίσθηκε, πλειοψηφικά, από τα λαϊκά και κυρίως εργατικά στρώματα, παρουσιάζει, όμως, σημαντικές προσδάσεις τόσο σε μικροαστικά όσο και αστικά στρώματα (πίνακες 47 και 48).

Η κοινωνική αποψήλωση της EPE υπήρξε σημαντική. Όπως παρατηρεί ο Νικολακόπουλος: «Είναι [...] χαρακτηριστικό ότι η πτώση αυτή υπήρξε αισθητά μικρότερη στις αστικές συνοικίες και στα αστικά προάστεια (μόλις 10% της δύναμης της στο Κολωνάκι, στη Φωκίωνος Νέγρη, στη Φιλοθέη κτλ.) ενώ αντίθετα πήρε ευρύτερες διαστάσεις στις λαϊκές συνοικίες της πρωτεύουσας (παντού πάνω από 15% της δύναμης της και στους περιφερειακούς δήμους του Πειραιά πάνω από 25%) [...] μόνο τα αστικά στρώματα παρέμειναν σχετικά ανεπηρέαστα από το εκλογικό ρεύμα [...]. Και παραπάτω: «Η αδιαφοροποίητη πτώση της Δεξιάς σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, με μόνη αξιοσημείωτη εξαίρεση την καθεαυτό αστική τάξη, είχε και μια άλλη σημαντική συνέπεια. Αποτελούσε σαφή ένδειξη ότι η Δεξιά έχανε την εκλογική ελκτικότητα που διέθετε ως προς τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα, χάνοντας ταυτόχρονα και τα λαϊκίστικα χαρακτηριστικά της. Εντεινόταν έτσι η ταξική διάσταση που χαρακτήριζε την εκλογική της βάση και την έκανε να μοιάζει με την εκλογική βάση ενός συντριβητικού κόμματος. Το γεγονός αυτό υποδήλωνε μάλλον την απαρχή μιας διαδικασίας ανακατάταξης των εκλογικών ταυτίσεων προς την κατεύθυνση της αντιστοίχησης τους με ταξικές διαφοροποιήσεις» (1985, σ.305-307).

5.9. Δικομματισμός: Πολιτική ένφραση της κοινωνικής πόλωσης

Το ιστορικό αποτέλεσμα, που ενέγραψε η εαμική τομή στην ιστορία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, είναι η πόλωση σε δύο κοινωνικά μπλοκ, που για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία συντελείται, ανοικτά, σε ταξική βάση. Η πόλωση αυτή θα χαρακτηρίζει όλη την ελληνική μεταπολεμική πολιτική σκηνή. Όμως, λόγω της συντριβής του κινήματος της αντίστασης και όχι απλώς μιας ήττας, όπως ήταν η περίπτωση της Δ.Ευρώπης (πχ. Γαλλία, Ιταλία), η πολιτική εκπροσώπηση του

λαϊκού μπλοκ πήρε, κατά την προδικτατορική περίοδο, τη μορφή του «Κέντρου» και όχι της σοσιαλδημοκρατικής ή της κομμουνιστικής Αριστεράς. Με αυτήν την έννοια, το διατακτικό (τοπογραφικό) σχήμα «Δεξιά-Κέντρο-Αριστερά» που προτείνεται συνήθως για την ερμηνεία της προδικτατορικής περιόδου, αποτελεί μια επιφανειακή ερμηνεία της προδικτατορικής κοινωνικής πραγματικότητας. Αν θέλαμε να μιλήσουμε με τέτοιους όρους, για τους δύο πόλοις της πόλωσης, θα ήταν ορθότερο να μιλήσουμε για «Δεξιά» και «Κέντρο-Αριστερά». Το «Κέντρο» είναι ένα ελληνικό φαινόμενο, ένα αποτέλεσμα δηλαδή της πάλης των τάξεων του συγκεκριμένου ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η κοινωνική πόλωση εμφανίζεται βέβαια στην πολιτική σκηνή, μέσα όμως από αλλεπάλληλες ιδεολογικές-πολιτικές διαθλάσεις, καθότι δεν υπάρχει ευθεία αντανάκλαση («με καθρέπτη») των κοινωνικών τάξεων στην πολιτική σκηνή («κάθε τάξη και το κόμμα της»). Η πόλωση εμφανίζεται συνήθως με τη μορφή του δικομματισμού, αλλά και με τη μορφή δύο αντιτιθεμένων παραταξιακών συνασπισμών (π.χ. στη Γαλλία η ιστορική πόλωση σε Δεξιά-Αριστερά). Αντίθετα με ό,τι συχνά υπονοείται όταν ασκείται κριτική στο δικομματισμό, η (δικομματική) πόλωση στην πολιτική σκηνή δεν είναι ούτε μια τεχνητή, ούτε όμως και μια βουλησιαρχική, «από τα πάνω», κατασκευή των επιτελείων (πχ. με το μέσον του εκλογικού νόμου). Συνιστά την πολιτική αντανάκλαση μιας κοινωνικής κίνησης που χαρακτηρίζεται από σταθερότητα, τόσο της κοινωνικής συμμαχίας όσο και της πολιτικής εκπροσώπησης των δύο βασικών ταξικών συνασπισμών. Ο δικομματισμός αποτελεί το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα της αστικής κοινωνίουλευτικής δημοκρατίας. Το συμπέρασμα αυτό συνάγεται αδίαστα από ολόκληρη τη μεταπολεμική πολιτική ιστορία της δυτικής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (πίνακας 49 και διάγραμμα 14).

Βέβαια, ο δικομματισμός, αν και διατηρεί πάντοτε το βασικό χαρακτηριστικό της πόλωσης σ' ένα «συντριπτικό» και σ' ένα «προοδευτικό» κόμμα, εμφανίζεται σε κάθε χώρα με διαφορετικές μορφές, ή, και με διαφορετικά κόμματα. Π.χ. το λαϊκό μπλοκ, αλλού έχει ως κύρια εκπροσώπηση, ένα Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, αλλού ένα Κομμουνιστικό, αλλού ίσως ένα Εργατικό ή Σοσιαλιστικό Κόμμα.

Ο δικομματισμός είναι πάντοτε έκφραση, στην πολιτική σκηνή, της συγκεκριμένης πάλης των τάξεων που διεξάγεται στη χώρα και της βασικής διαχωριστικής γραμμής που τη διαπερνά. Μια μελέτη, λοιπόν, του δικομματισμού, και του ελληνικού, προϋποθέτει τη συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης. Αυτήν, την συγκεκριμένη ανάλυση έχουμε επιχειρήσει αναλύοντας την ειδική μορφή της ταξικής πόλωσης στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, τα κοινωνικά μπλοκ που εγγράφηκαν με την ΕΑΜική επανάσταση (και τη συντριβή της) καθώς και την ανασύνθεσή τους στην μετεμψυλιακή περίοδο. Η διατήρηση της κοινωνικής και πολιτικής πόλωσης, σ' ολόκληρη την προδικτατορική περίοδο, εγγράφεται, ως ιστορικό αποτέλεσμα, όχι δέδαια ευθύγραμμα, στις προϋποθέσεις της Μεταπολίτευσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 49

Ο Δικομματισμός στις βασικές καπιταλιστικές χώρες κατά τη μεταπολεμική περίοδο 1945-1983

Ποσοστά (%) των 2 πρώτων κομματικών σχηματισμών

ΓΑΛΛΙΑ

1945	51,7	Κ.Κ.Γ.†	Χριστιανοδημοκράτες
1946I	54,6	» +	»
1946II	55,1	» +	»
1951	47,7	» + Γκωλλιστές	
1956	42,6	» + Ανεξάρτητοι μετριοπαθείς	
1958	43,1	» + Γκωλλιστές	
1962	57,4	» + »	
1967	60,8	» + Γκωλλιστές-μετριοπαθείς	
1968	66,4	» + »	»
1973	59,3	» + »	»
1978	47,4	Σοσιαλιστικό Κόμμα	+ »
1981	58,3	»	+ RPR ^a
1986	54,0	»	+ »

α. Σιράζ

ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ

			Εργατικοί ^a	+	Συντηρητικοί ^b
1945	87,6				
1950	89,6		»	+	»
1951	96,8		»	+	»
1955	96,1		»	+	»
1959	93,2		»	+	»
1964	87,5		»	+	»
1966	89,8		»	+	»
1970	89,5		»	+	»
1974I	75,4		»	+	»
1974II	75,1		»	+	»
1979	80,8		»	+	»
1983	70,0		»	+	»

α. L.P 6. CP.

ΙΤΑΛΙΑ

1946	55,9	Σοσιαλιστικό Κόμμα	+	Χριστιανοδημοκράτες
1948	79,5	ΣΚ + KKI	+	»
1953	62,7	KKI	+	»
1958	65,1	»	+	»
1963	63,6	»	+	»
1968	66,0	»	+	»
1972	65,8	»	+	»
1976	73,1	»	+	»
1979	68,7	»	+	»
1983	62,8	»	+	»

ΔΥΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

1949	60,2	Σοσιαλδημοκράτες ^a	+	Χριστιανοδημοκράτες ^b
1953	74,0	»	+	»
1957	82,0	»	+	»
1961	81,5	»	+	»
1965	86,9	»	+	»
1969	88,8	»	+	»
1972	90,7	»	+	»
1976	91,2	»	+	»
1980	93,7	»	+	»
1983	87,0	»	+	»
α. SPD & CDU-CSU				

ΗΠΑⁿ

1944	99,3	Δημοκράτες ^a	+	Ρεπουμπλικάνοι ^b
1948	94,6	»	+	»
1952	99,5	»	+	»
1956	99,4	»	+	»
1960	99,2	»	+	»
1964	99,6	»	+	»
1968	86,1	»	+	»
1972	98,2	»	+	»
1976	98,1	»	+	»
1980	91,7	»	+	»
1984	100,0	»	+	»
α. DP & RP				
Π: Προεδρικές				

ΙΑΠΩΝΙΑ

1958	90,7	ΣΚ ^a	+	ΔΦΚ ^b
1960	85,2	»	+	»
1963	82,5	»	+	»
1967	76,7	»	+	»
1969	69,0	»	+	»
1972	68,8	»	+	»
1976	65,3	»	+	»
1979	63,8	»	+	»
1980	67,2	»	+	»
1983	65,3	»	+	»

^a. Σοσιαλιστικό Κόμμα.^b. Δημοκρατικό Φιλελεύθερο Κόμμα

(Δεξιά)

ΑΥΣΤΡΙΑ

1945	94,4	Σοσιαλδημοκράτες ^a	+	Ποπουλιστές ^b
1949	82,7	»	+	»
1953	83,7	»	+	»
1956	89,0	»	+	»
1959	89,0	»	+	»
1962	89,4	»	+	»
1966	91,0	»	+	»
1970	93,0	»	+	»
1971	93,1	»	+	»
1975	93,4	»	+	»
1979	92,9	»	+	»
1983	90,7	»	+	»
α. SPÖ & ÖVP				

ΣΟΥΗΔΙΑ

1944	62,6	Σοσιαλδημοκράτες	+	Συντηρητικοί
1948	68,9	»	+	Φιλελεύθεροι
1952	70,5	»	+	»
1956	68,4	»	+	»
1958	65,7	»	+	Συντηρητικοί
1960	65,3	»	+	Φιλελεύθεροι
1964	64,3	»	+	»
1968	65,8	»	+	«Κέντρο»
1970	65,2	»	+	»
1973	68,7	»	+	»
1976	67,0	»	+	»
1979	63,5	»	+	Συντηρητικοί
1982	69,2	»	+	»

ΦΙΛΑΝΔΙΑ

1945	46,4	Σοσιαλδημοκράτες	+	Αγροτική Ενότητα
1948	50,5	»	+	»
1951	49,7	»	+	»
1954	50,3	»	+	«Κέντρο»
1958	46,4	»	+	Λαϊκή Δημοκρ. Ένωση (Δεξιά)
1962	45,0	«Κέντρο»	+	»
1966	48,4	Σοσιαλδημοκράτες	+	»
1970	41,5	»	+	Εθνική Ενότητα
1972	43,4	»	+	»
1975	43,8	»	+	Λαϊκή Δημοκρ. Ένωση
1979	45,6	»	+	Εθνική Ενότητα
1983	48,8	»	+	»

Πηγή: Beymé 1985 // Borella 1981 // Lassale 1985.

Διάγραμμα 14: Ο Δικομματισμός σε βασικές καπιταλιστικές χώρες κατά την μεταπολεμική περίοδο 1945-1983. Ποσοστά % των δύο πρώτων κομματικών σχηματισμών

